

Népművelés és/vagy közművelődés

Napirenden a közművelődés helyzetének felülvizsgálata: egyes dokumentumok megjelentek, mások most vannak születőben.

Az élet, a gyakorlati munka persze nem vár; a közművelődés mint tömegtevékenység eközben is folyik, s a maga valóságával újabb és újabb tanulságokat ad és problémákat vet fel. Elvieket is. Egyik friss jele ennek Molnár Zoltán megjegyzése (az Élet és Irodalom június 28-i számában) Vitányi Ivánnak két korábbi írására; majd Vitányi részletező válasza Molnárnak (az imént jelzett számban).

Molnár Zoltánt láthatóan zavarja, hogy a közművelődés fejlődését sürgető és segítő határozatok és tervezetek korszakában valaki — s épp a Népművelési Intézet igazgatója — reaktiválni látszik a „népművelés” kiiktatott és túlhaladottnak vélt fogalmát, sőt szemléletét. E kifejezés használatát visszalépésnek érzi az időközben született dokumentumokhoz képest.

Így tekintve valóban van valami felemás ebben. De a zavar okát magam nem ott látom, hogy a népművelés és a közművelődés fogalma és megnevezése most együtt kerül elő ismét; hanem ott, hogy ez a kettő gyakran váltotta egymást, egyiséget sejtetve ott, ahol kettősség van, illetőleg azonosságot ott, ahol különbség rejtezik.

Egymáshoz kapcsolódó fogalmak-e ezek, vagy valóban egymást helyettesítők?

Molnár Zoltán igazát abban érzem: hiba volna visszatérni a „népművelés” korábbi szemléletéhez; a fejlődés ezt túlhaladta. Ám egyetértek Vitányi Ivánnal (illetőleg alább kiderülhet: inkább ő érvelem) abban, hogy annak a szervezett tevékenységformának, amit eddig népművelésnek neveztünk, helye és funkciója van — illetőleg megfelelő átfejlődéssel: lehet — a közművelődés kialakuló rendszerében.

Ez a meggyőződés nem is új keletű. Két és fél éve, 1973 legelején indultunk neki egy alkalmi bizottságban a közművelődés fogalmi meghatározásának. Akkor, 1973 februárjában, első lépésként, egy előzetes vázlat alapján, ki-ki megfogalmazta a maga nézetét néhány alapkérdésben. A megközelítések természetesen eltértek egymástól; és — a bizottsági munka jellegéből érthetően — nem mindegyikük juthatott akkor „közérvényre”. Így maradt a magamé is kisebbségben, éppen két leglényegesebb gondolatával. Az egyik a közművelődés fogalmának dinamizmusa volt, a másik a népművelés és közművelődés viszonyának alakulása.

De úgy látszik: más a bizottsági munka, és más az élet gyakorlata. Ami ott kihullott a rostán, azt a konkrét munka — mint Vitányi Iván legutóbbi írásából látszik — újból felvetheti. A tények — tudjuk — makacs dolgok.

Azt gondolom hát: talán nem zavarja meg a dolgok menetét, hanem épp a kibontakozást segítheti, ha közmegfontolásra bocsátom akkori megközelítésemet; mégpedig eredeti megfogalmazásában. Sajátomként született, ma is sajátomként vállalom. Akkor sem makacskodtam mellette, ma sem állítom megdönthetetlennek. A felvetett kérdésekről való eltöprengéshez azonban talán megfelelő alap; akárha az ellenkezés kihívásával.

Az írás az első három fejezet címével egy előzetes vázlatához kapcsolódott (ezért áll a jelzőszámok előtt az *ad*); a negyedik cím az akkor még előttünk állt feladatokra utalt.

Itt következik tehát a kezdő idézőjel.

ad 1) A társadalom fejlődése és a közművelődés

A tudományos-technikai forradalom az emberiség fejlődésének történetében nem állapot, nem is egyszeri esemény, hanem egy bizonyos korszakban fellépő, annak szükségszerűségéből fakadó tendencia. Lényege: az egész termelő emberiségnek a technika fölé emelése, mégpedig az egyes — és perspektivikusan minden egyes — termelőnek tudományos szintű kiképzése és állandó továbbfejlődésre ösztönzése révén; az egyéniségnek olyan széles tömegeiben és olyan méretekben való felszabaddításával és kibontakoztatásával, amilyenre osztálytársadalmon alapuló emberi közösségek természetüknél fogva képtelenek.

A tudományos-technikai forradalom tehát — mint fejlődési szakasz az embernek a természethez való viszonyában — alapvetően a szocializmussal tartozik össze az emberek egymás közti viszonyfajtái közül. Ezért a ma még megosztott világban csak átmeneti értékű jelenség az, hogy e folyamatnak bizonyos jegei megjelennek — sői hamarabb jelennek meg — a kapitalista féltéken; nem véletlen viszont, hogy ott a folyamat épp társadalmi tartalmában el is torzul, mivel az átlagembert nem a kultúra, hanem az attól elvált civilizáció oldaláról érinti meg; azaz nem a műveltség, csak a magas szintű idomítás képében megvalósulva.

A tudományos-technikai forradalomnak ugyanis az — egyénekig bontott — társadalmi jellemzője éppen az, hogy benne a termelők képzettsége és állandó öntovábbfejlesztése közvetlen termelőerővé válik, technikai szükségletté növekedik; s ezért a társadalomban tömegméretekben kell megjelennie a gondolkodó — és alkotó gondolkodása segítségével állandóan tovább és tovább haladó — átlagember típusának. Ezt pedig csak a szocialista társadalmi rend képes produkálni. Kapitalista oldalon az a gondolkodási és továbbfejlődési készség, ami a természet és a termelés fölötti hatalmat biztosíthatja, a társadalmat manipulálók szűk rétegére korlátozódik, s ezzel egyben a többi ember fölötti uralom biztosítójává is válik; meghagyva az ebből kimaradt átlagembert a rész munkájához szükséges betanítottág meg a szellemileg igénytelen magánélet civilizált kényelme és a manipulált közélet látszat-egyenlőségének elfogadása szintjén.

A szocialista országok viszont a maguk társadalmi berendezkedésében potenciálisan máris készen állnak a tudományos-technikai forradalom kiteljesítésére, még ha technikailag nem mindenben bírnak is ennek feltételeivel. De bennük biztosítva van keretszerűen az, hogy a fejlődés során egyre inkább az ember uralkodhat a technikán, nem a technika az emberen. Am ennek eléréséhez korántsem elég a technikát felfejleszteni a társadalmi rendhez; elengedhetetlen ugyanakkor az embert — az átlagembert is, azaz fokozatosan minden embert — felfejleszteni a technikához, s nem kevésbé a társadalomhoz, amelyet ez a technika szolgál.

Mindez természetesen belülről induló tömeges társadalmi mozgást igényel és parancsol. A tudományos-technikai forradalomnak a természethez való viszonyunkban szükségszerű követelménye, hogy a műszaki és természettudományi ismeretek egyre szélesebb tömegeket hassanak át, így válva egyre közvetlenebb tényezőivé a társadalom termelési gyakorlatának. Az embernek a társadalomhoz való felfejlődését pedig csak az biztosíthatja, ha a társadalmi tudományoknak meg a társadalmat tükröző és alakító művészeteknek — akár korábról vagy kívülről átemelt haladó, akár a mában születő és előre mutató — eredményei is minél szélesebb körben ismertté és tudatossá válnak, sőt az életnek mindennapos hatótényezőjévé és kontrolljává.

Az osztálytársadalmakban az uralkodó osztálynak az az érdeke, hogy a széles dolgozó tömegek elsajátítsák az ismereteknek és a műveltségnek azt a szintjét, amely termelő tevékenységükhöz és polgári ügyeik intézéséhez szükséges; ennél többet azonban ne. A szocialista társadalomnak viszont az az érdeke, hogy mindenki úgy vegyen részt a termelésben, de a közéletben, sőt a kultúrában is, hogy annak minél szélesebb területét — elvben az egészét — átláthassa, mert ezzel jobban látja a maga helyét is benne. Ez azonban nem érhető el másképp, mint a széles töme-

geknek belső szükségérgzetből fakadó folyamatos és öntevékeny továbbfejlődésével. Az ez iránt való igény feltámasztása és színvonalas kielégítése társadalmi feladat. Ebből következően a közművelődésnek mint az egész társadalom öntevékenységének megfelelő szervezettel és irányítással kell bírnia.

ad 2) A közművelődés fogalmi meghatározásának szükségessége

A közművelődés mint a szocialista társadalmi fejlődés mai fázisának kategóriája, szükségszerűen különbözik jellegében, terjedelmében, tartalmában és formájában minden korábbi kulturális mozgástól és tevékenységtől, s ezért — már mint új jelenség is — meghatározást igényel. A helyes meghatározás elsősorban feltár, a jelenség belső természetét igyekszik megragadni, s ennyiben azonosít. Ugyanakkor azonban — minthogy a meghatározandó a fejlődő valóságnak eleme — szükségszerűen elhatárol is a térben és időben érintkező rokon jelenségektől. Am a valóság jelenségei rendszert alkotnak, ezért a meghatározásnak feladata az is, hogy a jelenséget elhelyezze a rendszerben, feltárva az érintkezőkhöz való viszonyát, s ezáltal helyét a nagyobb egészben.

A közművelődés kérdését az elmondottak értelmében legcélszerűbben a népművelés felől közelíthetjük meg. A kettőnek fogalma természetesen nem azonosítható, de sem történetileg, sem mai tartalmában nem is választható el.

Történelmileg a népművelés a kis iskolázottságú tömegeknek a magasabb iskolázottságúak szintje felé közelítése volt; de a szocialista építés kezdetéig mindössze azzal a szándékkal, hogy az „alsóbb néprétegek” is elérkezzenek az állampolgári feladatok ellátásának minimumáig. A kiindulópont itt mindenképp az volt, hogy két statikusan vett műveltségi réteg van, s köztük a megengedhetőnél nagyobb szakadék egy egyoldalú áramlást jelentő karitatív kapcsolat révén kibővíthető. Ennek megfelelően — ha hallgatólag is — a népművelés és az egész akkori műveltség-szemlélet egy bizonyos normaszinten rajzolta fel a „művelt ember” ideálját. S természetesen az erre vagy ennél magasabb szintre emelkedett állampolgár már egyszersmindenkorra fel volt mentve a továbbfejlődés kötelezettsége alól. — A mi, felszabadulásunk utáni „népművelés” fogalmunk ettől nem dinamikájában különbözött, csak szélességében, tartalmában és intenzitásában. Ez megfelelt az akkori történelmi feladatnak: hogy a politikában-termelésben egyaránt vezetésre került munkásosztály átlívelje a kultúra területén történelmileg őt sújtó elmaradást, s a más területen kivívott helyzetének megfelelő fokra léphessen a művelődésben is.

A közművelődés mint a fejlődésnek új jelensége többet jelent ennél, sőt minőségileg mást. A *népművelés* megjelölésben — a hozzá kapcsolódó fogalomnak és valóságnak megfelelően — a „nép” hagyományosan az alsóbb rétegeket jelentette, a „művelés” pedig egyoldalú fölülről lefelé áramlást jelzett, amelyben a „művelő” az aktív fél, a befogadó pedig passzív. A *közművelődés* kifejezés — az új tartalomnak vagy legalábbis tendenciának megfelelően — egészen másra utal. A „köz” előtag a társadalom egészét átfogja, és — szerencsés módon — az általánosságot és a közöséget egyszerre sejteti; a „művelődés” képzője pedig ennek a mozgásnak mind folyamatosságát, mind pedig öntevékeny jellegét érzékelteti.

A *közművelődés* mint terminus tehát jól utal a tartalomra. Segítségével felbonthatjuk a korábbi statikus kétrétegűséget, s mindjárt felfedjük egyben a dinamikus sokrétegűséget is. Meglátjuk a műveltség fogalmának rétegzettségét, de azt is, hogy minden rétegnél van magasabb is; és fordítva: hogy már egy igen alacsony fok is műveltség a még alacsonyabbhoz viszonyítva. S rétegzettségében rejlik a művelődésnek — mint tevékenységnek — dinamikája is, hiszen ennek skáláján mindenki számára van út felfelé, a következő fokra. A „köz” pedig a „művelteket” is magában foglalja, s így senki számára sem lehet megállás. A közművelődés fogalmában a zárt kategóriák minőségi különbségével szemben egy folyamatos skálán elhelyezkedő fokozati különbségeket találunk, s ez a skálán való folyamatos előrehaladást nemcsak hogy lehetségesnek mutatja, hanem egyenest diktálja.

Ez azonban azt jelenti: a „művelt ember” mint ideál teljességgel használhatatlan a közművelődés fogalmkörében. Ez ugyanis föltétlenül egy szintjében és tartalmában körvonalazott normát jelentene. S a legkörültekintőbben megalkotott konkrét norma is kettősen szembekerülne a dinamizmus igényével: egyeseket a reménytelenségig megközelíthetetlenül magas feladatok elé állítana ugyanakkor, amikor másokat szükségszerűen visszafogna; s elvileg és általában is: csak a sablonember kialakításához vezethetne. — A közművelődésnek mint az egész társadalom öntevékeny szellemi mozgásának nem a „művelt ember”, csak a „művelődő ember” lehet az ideálja; az, aki folyamatosan bővíti és gyarapítja ismereteit, fejleszti szemléletmódját, azaz mindig egy fokkal magasabbra törekszik annál, amit műveltség tekintetében addig már elért.

A közművelődés tehát nem átkeresztelése a népművelésnek. De nem is abszolút helyettesítője. A népművelés az a tervszerű és szervezett tevékenység, amely a közművelődést — egy bizonyos szintjéig különösen — a közoktatás, a szakoktatás és a mozgalmi oktatás zártabb és szűkebb célra beállított szervezete mellett a leghatékonyabban segítheti céljainak megvalósításában. A közművelődés intézményei (művelődési házak, klubok, könyvtárak, ismeretterjesztő központok) és szervezetei (öntevékeny együttesek stb.) a népművelő munka révén válhatnak tömeghatásúvá; számukra a népművelő munka teremtheti meg a felnőtt lakosság köreiből egyre nagyobb méretekben a már önkéntesen és öntevékenyen továbbművelődők táborát.

A népművelés mint felülről induló szervezett tevékenység tehát a közművelődésnek mint tömegmozgásnak nem alternatívája vagy ellenlábasa, hanem egyik, mégpedig szerves és nélkülözhetetlen eleme, sőt inkább tényezője. Ez azt jelenti: a népművelés fogalmát a közművelődés fogalmának meghatározásakor nem elhárítani kell, hanem — új, korszerű tartalmával és funkciójával — elhelyezni az utóbbiban; a maga helyén és a maga összefüggéseiben.

ad 3) A közművelődés fogalmához

Teljes és legszélesebb értelmében: a közművelődés a szocialista állam polgárainak társadalmi segítséggel folyó öntevékeny törekvése arra, hogy a szocialista gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés meggyorsítása — és benne önmaguk kiteljesítése — érdekében ki-ki állandó és aktív részese és tényezője legyen az általános és közös előrehaladásnak; az általa elért foknál mindig mindig egygyel feljebb törekedve mind a szakismereteknek, mind pedig a haladó kultúra javainak újraalkotó elsajátításában és a közösség javára való gyümölcsöztetésében. Ezért ideálja nem a „művelt ember”, hanem a „művelődő ember”, akinek értéke nem a műveltségnek valamilyen meghatározott fokával mérhető, hanem az állandó önművelés dinamizmusával.

Ebben a meghatározásban az az objektív tendencia fejeződik ki, amely megszünteti a dolgozóknak „művelt” és „műveletlen” rétegekre bontását, s más oldalon „művelőkre” és „művelendőkre” való osztását. Azt tükrözi, hogy a maga fokán mindenki egyszerre „művelt” azon a szinten, amelyet már elért, és „műveletlen” ahhoz viszonyítva, amelyik felé továbbindul. S azt is, hogy mindenki egyszerre lehet „művelő”, hiszen egyeseknek segíthet már, s ugyanakkor „művelődő”, hiszen másoktól tanulhat még.

4. Közművelődésünk felülvizsgálatának kérdéséhez

A közművelődésnek mint tömegmozgásnak a népművelés szervezete a közvetlen és hivatásszerű kezdeményezője, szervezője és segítője. A népművelő hálózatot közművelődési hálózattá keresztelni önmagában inkább eltorzítaná a problémákat, mintsem megoldaná. Ám közművelődésünk ügyének felülvizsgálata nem korlátozódhat a

népművelési szervezet áttekintésére, és reformja sem annak átalakítására. A felmérésnek tanácsos minél szélesebb körre kiterjednie, természetesen területenként más és más fokú részletességgel; de legalább a teljes közművelődési hálózatra ki kell terjeszkednie.

A közművelődési hálózat — még leszűkített értelemben is — azoknak a szervezeteknek, intézményeknek és szervezeteknek összeműködő együttese, amelyek a köz-, szak- és mozgalmi oktatás hálózatát kiegészítve, kulturális és tudományos fejlődésünk eredményeit felhasználva, közvetlenül segítik a dolgozókat abban, hogy saját művelődésében ki-ki az elértnél egy fokkal magasabbra juthasson. — Kapcsolata azonban az oktatási hálózattal is szoros és kétoldalú: a közművelődésnek az oktatás által lerakott alapokra kell építenie; de szükségszerűen vissza is hat a munkájukra a maga szélesebb és dinamikusabb igényeivel. — Hasonlóan kétoldalú a viszonya a közművelődés hálózatának — és folyamatának — a forrásául szolgáló kulturális fejlődéssel (mind a produkcióval, mind a válogatással): a közművelődési tevékenység nemcsak felhasználja és terjeszti az irodalom, a többi művészetek meg a tudományok létrehozta és kínálta szellemi javakat, hanem társadalmi kontrollként szükségszerűen vissza is hat alakulásukra; minél fejlettebb, annál inkább.

Mint közművelődésünk forrásait, legalább tájékozódásszerűen át kell tehát tekintenünk e felülvizsgálat során irodalmi, művészeti és tudományos életünket, hogy valóban társadalmi törekvéseinket kifejező, segítő és szolgáló produktumokkal, illetőleg ilyen válogatással, s minden műveltségi rétegre való tekintettel, azaz összefoglalóan: rendeltetésüknek megfelelően fungálnak, működnek és fejlődnek-e; érvényesül-e bennük a társadalmi feladataik érzését kifejező „közművelődési szemlélet”.

Mint a közművelődést is megalapozni hivatott szervezeteket, legalább tájékozódásszerűen át kell tekintenünk e felülvizsgálat során (amint ez a közoktatásra nézve pártkezdeményezésre folyamatban is van már) oktatási intézménytípusainkat; hogy érvényesül-e bennük a maguk sajátos és rendeltetészerű (alap-, szak-, illetőleg politikai) képzési céljai mellett a „közművelődési szemlélet”; tehát ránevelik-e nevelteiket arra, hogy ott nyert képzésüket önképzés útján állandóan tökéletesítsék majd; s más oldalon: hogy túltekintsenek és túllássanak azon a szűkebb területen, amelyen képzésük mozog, egy komplexebb emberség felé törekedve.

Legalaposabban természetesen a közművelődés szerveit, szervezeteit, intézményeit kell vizsgálóra vennünk, hogy azoknak hálózata megfelel-e a megsokasodott feladatoknak, és dolgozóik kellő felkészültséggel, elméleti-módszertani szempontból helyesen, a szükséges intenzitással és eredménnyel keltik-e fel és elégítik-e ki a tömegeknek a folyamatos művelődés iránti igényét. E körbe elsősorban a közművelődési-népművelési szervek, művelődési otthonok, a könyvtárak, s az ezek működését segítő vagy kiegészítő szervezetek (ismeretterjesztő hálózat, öntevékeny egyesületek stb.) tartoznak; ezek állnak a központjában. De beletartozik ebbe a körbe a maga kulturális műsorpolitikájával a rádió, a televízió, a színház- és mozihálózat, az országos rendező iroda; sőt kiadás- és terjesztéspolitikájával a könyvkiadók együttese is.

A felülvizsgálatnak arra kell törekednie, hogy most a számszerű eredmények mögött a minőségeket is sikerüljön mérnie; s hogy jelzéseket tudjon adni arról: „eladják-e” még a kultúrát Magyarországon, vagy már „veszik” is (amint ezt a könyvekről mondták korábban, nem ok nélkül); azaz: alakul-e már a művelődésnek az az öntevékeny dinamizmusa, amely a nemrégiben megalkotott terminust és a most fentebb körülhatárolt fogalmat tartalommal töltheti meg.

Eddig az 1973 februárjában kelt szöveg.

5. Néhány mai megjegyzés

Nem emlékszem: abban az előkészítő bizottságban akkor Vitányi Iván melyik oldalon állt. Tény, hogy az „átkeresztelők” kerültek többségbe. Örülök, hogy most a gyakorlati tevékenység mégis a megkülönböztetők-összekapcsolók oldalára állította.

S itt hadd vitázzam egyszerre vele is, Molnár Zoltánnal is. Az a tapasztalatom: a mezőkovácsházi meg kiskunmajsai meg a hasonló öntevékeny versmondó vetélkedők érnek annyit — ha nem épp többet — a közművelődés folyamatában, mint a hivatásos nagyszínházak, nagy együttesek és nagy művészek vendégfellépései. Itt Molnár mellett állok, a tömeges és reproductív-produktív önmozgás elvének talaján. Mert jó gondolat a Huszonötödik Színház és hasonló hivatásos közösségek patronáló munkájára számítani; ez a minőséget föltétlenül emeli — csakhogy a tömegességet lefoghathja. S a járási vagy akárcsak községi keretekben vetélkedő versmondó ifjúság, felkészülés közben, e segítség nélkül is verset olvas, verset válogat, verset tanul — a jobbja még verselemző segédleteket is forgat —; aztán a versenyen verset mond és verset hallgat. S ezzel elindul azon az úton, amely a kultúra passzív élvezőjéből tevékeny részesévé teszi (de még élvezőjeként is laikusból egyre értőbbé); azaz olyan tényezővé, amely a kultúrában kifejti önmagát.

Ámde — s itt Vitányi oldalán állok — ez nem megy lelkes irányítók és gondos irányítás nélkül; ehhez minták is kellenek, segítők is. Például az az — új értelemben megújuló — népművelési hálózat, amely a közművelődésnek mint öntevékennyé fejlődő tömegmozgásnak előkészítője, szervezője, mederben tartója.

